

ЛЕПЕТЮК І. Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЛЬ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ У ВІДТВОРЕННІ ДІЙНОСТІ НА СТОРІНКАХ ФРАНЦУЗЬКОГО РОМАНУ

Статтю присвячено лінгвістичному аналізу художніх текстів французьких романів XVIII–XX століть з метою виявити, яку роль відіграють мовленнєві жанри у відтворенні дійсності в художньому творі.

Ключові слова: художня комунікація, мовленнєвий жанр, реалізм, пародія, французький роман.

Статья посвящена лингвистическому анализу художественных текстов французских романов XVIII–XX веков с целью определить, какую роль играют речевые жанры в отображении реальной действительности в художественном произведении.

Ключевые слова: художественная коммуникация, речевой жанр, реализм, пародия, французский роман.

The article deals with the linguistic analysis of artistic texts of the French novels of XVIII–XX of centuries on purpose to define, what role is played by speech genres in the reflection of reality in artistic work.

Keywords: artistic communication, speech genre, realism, parody, French novel.

Актуальність. Аналіз художнього тексту як складного знакового утворення займає велике місце в роботах сучасних науковців. Будучи вторинним мовленнєвим жанром, текст художнього твору може розглядатися як складне висловлювання адресоване автором читачу. Схема художньої комунікації є складна і включає багато рівнів. Одним з цих рівнів є відображення автором реальності на сторінках художнього тексту.

Метою даного дослідження є проаналізувати, якими мовленнєвими засобами користується автор для відтворення реалій життя в художньому творі

Предметом дослідження є художній дискурс французького роману XVIII–XX століть.

Об’єктом – мовленнєві жанри, присутні в тексті романів, що аналізуються.

Наукова новизна полягає в спробі провести узагальнений аналіз з елементами синтезу використання авторами мовленнєвих жанрів для відображення дійсності на сторінках французьких романів XVIII–XX століть.

У класичній цитаті з роману “Червоне і чорне” Стендаль

порівнює роман із дзеркалом, яке відображає дійсність. Варто уточнити, що якість отриманого зображення напряду залежить від якості дзеркала. Досягти абсолютної подібності, очевидно, неможливо, і зображення дійсності у літературному творі завжди передбачає певні умовності, але рівень таких трансформації може бути різним. Російський філолог Д. Ліхачов наголошував на тому, що література відображає лише деякі фрагменти реальності: вона або скорочує їх за певним принципом, або навпаки, нагромаджує, надаючи їм більшої барвистості [1:79]. Згідно з гіпотезою, яку ми пропонуємо у цьому дослідженні, **МЖ можна вважати одним із показників типу відношень, що складаються між романом і дійсністю**. Вибір МЖ та характер їхньої присутності у літературному тексті можуть також свідчити про позицію, яку автор займає по відношенню до реальності, а також розкривати творчий метод письменника. Розглянемо три типи зображення дійсності – реалістичний метод, сатиру або пародію на дійсність і заперечення дійсності та проаналізуємо роль, що відіграють МЖ у цих трьох випадках.

1. МЖ та реалістичні тенденції.

Тенденції до реалізму пояснюються бажанням письменника змусити читача повірити у події, описані в романі. У XVIII столітті роман часто набуває форми певного конкретного МЖ (особистий щоденник, віднайдений рукопис, мемуари, листування тощо) з метою переконати читача в автентичності та документальності поданої інформації і навіть змусити його забути про будь-яку вигадку.

Варто також звернути увагу на випадки, коли письменник (який ховається за постаттю видавця), маючи на меті **підсилити цей ефект правдоподібності**, веде мову про листи, яких у нього немає. Ми можемо назвати цей випадок потенційною присутністю. У таких випадках, автор створює уявний місток, що з'єднує літературний текст із “реальним” життям, у якому ці листи, на які він посилається, нібито існують.

Тим самим бажанням правдоподібності пояснюється і цитування або посилення на вторинні МЖ: інші літературні твори, історичні та філософські праці, автентичні документи тощо, які дійсно існують.

У XIX–XX століттях вибір цих типів МЖ значно розширився: у структурі тексту роману можна зустріти, у тій чи іншій формі,

історичні документи, політичні промови, статті з газет, радіопередачі, які мають достовірний та історичний характер. Поряд із використанням імен видатних постатей та топонімів, ці МЖ допомагають занурити роман у конкретну історичну й соціальну ситуацію.

Дух епохи та місцевий колорит країни, де відбувається дія, можуть бути передані особливими рисами МЖ: мовою МЖ (напр., написи, пісні іспанською мовою у “Кульгавому бісі” Лесажа, латина у діалогах Клода Фролло у “Соборі Паризької Богоматері” Віктора Гюго), лексикою або особливими зворотами. Розглянемо, наприклад, текст наказу у романі “Дев’яносто третій рік”:

“AN II DE LA REPUBLIQUE

“Pleins pouvoirs sont donnés au citoyen Cimourdain, commissaire délégué du Comité de salut public près le citoyen Gauvain, commandant la colonne expéditionnaire de l’armée de côtes.

“ROBESPIERRE. – DANTON. – MARAT”.

Et au-dessous des signatures :

“28 juin 1793”

(Hugo, QVT, 148)

Словосполучення “рік другий Республіки” можна знайти лише у документах часів Великої французької революції. Варто, безперечно, відзначити, що це явище є двостороннім: з одного боку, письменник намагається відтворити МЖ у їх автентичній історичній формі, а з іншого, ці тексти, присутні у романі, є свідченнями конкретної епохи.

Прагнення до реалізму виражається також у **максимально широкому зображенні дійсності**, яке здійснюється, перш за все, за рахунок кількості й якості МЖ, що зустрічаються у романі. Йдеться про різноманіття МЖ та автентичність їхнього зображення. Нагадаємо лише про тенденції до діалогізації, зображення усіх регістрів мови, розширення словника і варіантів МЖ. Якщо порівнювати, наприклад, тексти романів XVIII та XX століття, можна констатувати наявність у випадку других МЖ, які не відіграють жодної ролі у сюжеті, але становлять частину реальності, оточення персонажів. Це діалоги на задньому плані у кафе і бесіди на вулицях,

радіопередачі, написи. Вони поглиблюють уявну реальність роману, роблять її об'ємною, відтворюючи ефект третього виміру. Написи, наприклад, можна вважати елементами дійсності, “матеріалізованими” на сторінках роману. Вони можуть також слугувати орієнтирами для персонажів роману. Розглянемо для прикладу уривки з роману Мішеля Бютора “Гайнування часу” (епізод, коли Ревель прибуває до незнайомого міста):

“... je me suis retourné pour examiner la façade, avec sa tour à ma droite, et sur le long rectangle rouge, l'inscription en lettres blanchâtres : *Bleston New Station*. [...] Sur deux plaques de fonte vissées dans une pierre d'angle, j'ai déchiffré : *New Station Street, Alexandra Place*, et en face, sur une flèche pointant à droite, jaillissant à mi-hauteur de la hampe d'un réverbère : *Hamilton Station*” [виділення наше]

(Butor, ET, 16)

Оскільки написи відтворено мовою оригіналу, вони допомагають створити кінематографічний ефект і таким чином вказують читачу на пересування персонажа у фікціональному просторі роману.

Ефекту правдоподібності можна також досягти уведенням до структури роману фальшивих МЖ. Ю. Лотман, ведучи мову про це явище, відмічав появу подвійного коду: кодованого уривку в кодованому просторі, наприклад “фільм у фільмі”, “п'еса у п'есі”, “картина у картині” тощо. Російський семіотик вважав, що це створює гру опозиції “дійсне / умовне”: простір дійсності сприймається як реальність, а вставний твір – як умовність, фікція [2:112].

Так, наприклад, статті Гомеса у романі “Пані Боварі” Флобера відсилають до “справжньої дійсності”: подій, що відбуваються у місті, і свідком яких він є.

2. Роль МЖ у створенні пародії та сатири на дійсність.

Пародія та сатира у романі є проявами критичної позиції автора по відношенню до подій та явищ життя. Пародія не повинна втрачати своїх зв'язків із дійсністю, навпаки, вона втратить актуальність, якщо не вказуватиме на конкретні події та постатей. Дійсність має бути

впізнаваною. У цьому випадку, МЖ у тексті можуть виконувати функцію референції до певних явищ дійсності, а також “занурення” у конкретну епоху.

Візьмемо за приклад роман Анатолія Франса “Острів пінгвінів”. Цей роман переважно написаний у формі пародії на історичне дослідження. К.Долінін вважає, що у його структурі можна навіть чітко виділити розділи та підрозділи, а також голос історика [3:17]. Посилання на описані історичні періоди також є очевидним.

Посилання на конкретних історичних постатей проявляються передовсім у сатирі на МЖ, авторами яких ці постаті є, як, наприклад, пан Леон Блюм і його книжка “Про шлюб”, яка з’явилася 1907 року.

Цікаво також відмітити вибірковий характер відображення явищ життя на сторінках роману: дійсність зображено лише у її негативних проявах, позитивні сторони відсутні.

Сатира на сфері життя, обрані письменником за об’єкт критики, здійснюється за рахунок пародіювання різноманітних МЖ, пов’язаних із цими сферами: релігійна схоластика відображена у релігійних легендах, ареопагах, присягах, біблійних сюжетах, перифразах політичного дискурсу.

3. МЖ і заперечення дійсності

Третій тип проекції дійсності у романі, властивий Новому роману або антироману, можна визначити як повне заперечення дійсності, викриття абсурдності певних сторін людського існування.

На відміну від сатиричних романів, які критикують певні явища життя, або реалістичних романів, які прагнуть до достовірності та правдоподібності, в антироманах дійсність у такому вигляді, як її сприймають люди, неможливо прийняти: від неї тікають, зміщуючи наголос на внутрішній світ персонажів, або її заміняють уявним та фантастичним світом з його власними, абсолютно спотвореними, законами, як, наприклад, у романі Бориса Віана “Піна днів”.

Для письменника, як він зазначає у передмові до роману, існує лише дві важливі у цьому світі речі: це “l’amour, de toutes les façons, avec des jolies filles, et la musique de la Nouvelle-Orléans ou de Duke Ellington. Le reste devrait disparaître, car le reste est laid ...” (Vian, EJ, 5). Таке заперечення “решти” виражається у сатиричному та карикатурному зображенні життя, у створенні світу, де все суперечить нашому щоденному досвіду. Мова відіграє у цьому

процесі основну роль.

У післямові до цього роману Бориса Віана, Ж. Бенс відмічає: “On aura reconnu que ce monde de Boris Vian est entièrement fondé sur le langage, c’est-à-dire, naît de lui, et trouve en lui chacune de ses justifications” [4:176].

Поряд із неологізмами, багатозначними словами та словами із численними референтами, порушеннями категорій живе / неживе, МЖ, наявні у структурі роману, є важливою частиною мовних “жартів” Бориса Віана. Візьмемо за приклад епізод, де після того, як Колен спритним рухом спровокував падіння ковзанярів, з’являються пажі-прибиральники, аби очистити ковзанку від тіл:

“Ils se rangèrent en arrivant à l’extrémité droite de la piste pour laisser place aux varlets-nettoyeurs, qui, désespérant de retrouver, dans la montagne de victimes, autre chose que des lambeaux sans intérêt d’individualités dissociées, c’étaient munis de leurs raclettes pour éliminer le total des allongés, et fonçaient vers le trou à raclures en chantant l’hymne de Molitor, composé en 1709 par Vaillant-Couturier et qui commence ainsi :

*Messieurs et Mesdames,
Veuillez évacuer la piste,
(S’il vous plaît)
Pour nous permettre de
Procéder au nettoyage ...”*

(Vian, EJ, 18)

У МЖ, який фігурує у цьому фрагменті тексту, можна констатувати порушення кількох законів жанру:

- 1) щодо факторів, пов’язаних зі суб’єктами дискурсу: очевидно, що Вайян-Кутюрє не є автором цього гімну;
- 2) щодо факторів, пов’язаних з умовами комунікації: вибір жанру не відповідає умовам комунікації, адже зазвичай до людей не звертаються у формі гімну у безпосередньому спілкуванні;
- 3) щодо факторів, пов’язаних з прагматичними цілями: вибір жанру (гімн) не відповідає прагматичній меті

прибиральників.

На відміну від сатири або пародії, всі ці порушення викликають у читача не сміх, а радше відчуття абсурду та химерності, які надають цій сцені скоріше жахливого і трагічного, аніж комічного, звучання.

Цей приклад – не єдиний у романі, їх можна навести чимало: газетні статті, де зображення не відповідає текстові; діалог в аптеці, де аптекар пропонує його вбити, щоб не платити за ліки (Vian, EJ, 98); або співбесіда Колена з директором, який виявляється абсолютно необізнаним у справах власного підприємства тощо.

Але цікаво, що аномалії повністю зникають у тих епізодах, де йдеться про почуття Колена до Хлої або про їхні стосунки з друзями. Як відзначає Маргеріт Ніко-Саравья, “lorsqu’il s’agit de valeurs données comme positives, des sentiments en particulier, la “réalité” n’est plus biaisée, le langage, purement informatif, invite le lecteur à considérer le monde des personnages comme un monde réel, auquel il peut, en tant qu’homme, s’intégrer” [5:39]. Отже, світ розділено на дві частини: світ почуттів, який має право на існування, та світ абсурду технократичного суспільства, який повністю відмітається.

Таким чином, проведений аналіз довів, що мовленнєві жанри відіграють значну роль у відображенні письменником дійсності на сторінках роману, мають певне смислове навантаження, що відтворює також ставлення автора до зображувальної дійсності і є складовою частиною художньої комунікації. В подальшому цікаво було б дослідити феномен стратифікації дійсності (створення багатьох рівнів) художнього твору за допомогою включених до його структури мовленнєвих жанрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лихачев Д. С. Внутренний мир художественного произведения / Д. С. Лихачев // Вопросы литературы. – 1968. – № 8. – С. 50–80. 2. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М.: Гнозис, 1992. – 272 с. 3. Долинин К. Функциональные стили французского языка в творчестве Анатоля Франса / К. Долин. – Ленинград: ЛПИ, 1961. – 17 с. 4. Bens J. Un langage-univers / J. Bens // *L’Ecumé des jours*. – P. : 10/18 1963. – p. 176. 5. Nicod-Saravia M. L’Univers de L’Ecumé des jours / M. Nicod-Saravia // *Lecture plurielle de L’Ecumé des jours*. – P. : Union Générale d’Editions. – Col. 10/18, 1979. – P. 39.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. Hugo V. Quatre-vingt-treize / V. Hugo. – P. : GF – Flammarion, 1965. – 382 p. 7. Butor M. L’Emploi du temps / M. Butor. – P. : Minuit, 1957. – 299 p. 8. Vian B. L’Ecumé des jours / B. Vian. – P. : Union générale d’éditions. – Col. 10/18. – 234 p.